

ADAM R. PROKOP*

PRÓBA FILOZOFICZNEJ ZADUMY
NAD OPISAMI WOJNY
W DYLOGII O KRÓLU MACIUSIU I REFORMATORZE**

ATTEMPT TO PHILOSOPHICAL REFLECTION
ON DESCRIPTIONS OF WAR
IN THE DILOGY ABOUT KING MATT I THE REFORMER

Abstract: The article concerns the phenomenon of war in Janusz Korczak's (1878-1942) diology dedicated to King Matt. The aim is to attempt a rational understanding of the phenomenon itself, its impact, and the issues related to assessing human actions in its context. The structure of considerations corresponds to the order appearing in the text, where the explanation of philosophy includes the ontological, anthropological, and ethical issues. The research perspective, as well as the bibliography, have intentionally been narrowed to the intertextual level, with possible references to general knowledge. Essential and valuable references to historical, biographical, and pedagogical matters are mainly found in the footnotes. The necessary and valuable references to historical, biographical and pedagogical issues were mainly found in footnotes.

Keywords: Janusz Korczak, King Matt, war, upbringing, childhood.

* Adam R. Prokop – absolwent teologii Uniwersytetu w Jarobrodzie (Niemcy) i filozofii Papieskiego Wydziału Teologicznego we Wrocławiu; licencjat kanoniczny uzyskany na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Opolskiego, ORCID: 0000-0002-6048-9675.

** Wykład wygłoszony podczas VIII Konferencji Filozoficznej *Człowiek wobec wojny*, która odbyła się 21 marca 2023 r. na Papieskim Wydziale Teologicznym we Wrocławiu.

Aktualność myśli Janusza Korczaka polega na jej otwartości na niewiedzę. To nie nasza wiedza o dziecku, lecz filozoficzna niewiedza pozwala otworzyć się na wspólny z nim dialog. Nawiązywanie do filozoficznej niewiedzy jest stałym elementem Korczakowskiego namysłu nad naturą dziecka.

D. Kubicka¹

Życie i twórczość Henryka Goldschmita (1878-1942), znanego szerokiemu kręgu odbiorców pod pseudonimem literackim Janusz Korczak, mimo pewnych biograficznych znaków zapytania zostały stosunkowo dobrze opracowane. Niewątpliwie należał on do grona wybitniejszych polskich pedagogów². Poza refleksjami pedagogicznymi napisał dwa bardzo popularne utwory literackie w konwencji baśniowo-fantastycznej³, dotyczące losów jednej, fikcyjnej postaci króla Maciusia I, zwanego także Reformatorem. Po raz pierwszy ukazały się one drukiem w 1923 r.⁴ Niniejszy artykuł, mimo iż odnosi się do powieści beletrystycznej, nie jest z założenia literaturoznawczy, do czego zresztą autorowi brakuje formalnych kompetencji, ale filozoficzny. Przyjęta hermeneutyka zakłada refleksję nad przedstawieniem wojny przede wszystkim w jej fabularnym obrazowaniu oraz jego konotacjach. Punktu odniesienia nie stanowią jednak konkretne koncepcje z zakresu wiedzy specjalistycznej, ale – jeśli istnieje konieczność odwołania się poza utwór – informacje ogólnodostępne, zawarte przede wszystkim w definicjach słownikowych.

¹ Zob. D. KUBICKA. *Doniosłość codzienności w filozofii wychowania Janusza Korczaka*. „Nauki o Wychowaniu. Studia Interdyscyplinarne” 2016 nr 1 (2) s. 133.

² Zob. m.in. M. FALKOWSKA. *Kalendarz życia, działalności i twórczości Janusza Korczaka*. Warszawa 1989; W. OKOŃ. *Wizerunki sławnych pedagogów polskich*. Warszawa 1993 s. 220-245. Odnośnie do biograficznych niepewności, chyba najlepiej oddaje je następujący cytat: „Trzeba przyznać, że każda z przywołanych tutaj pozycji książkowych w pewnym stopniu i w nieco innym świetle obrazuje biograficzną «prawdę» o Korczaku. Opowieści te nie są jednak pełne, nie zawsze są też współbieżne z danymi pochodzącymi z materiałów historycznych, a często po prostu – jak sądzę – celowo utrwalają i wzmacniają powszechnie znaną i powtarzaną legendę. Postać (i wyobrażenie) Korczaka, nabrawszy po śmierci mocy symbolicznej, ulega bowiem – na bazie wielorakich wzorców kształtowania narracji historycznych – różnego rodzaju przekształceniom i... zniekształceniom, nie tylko zresztą na kartach książek dla dzieci. Ostatnie lata życia, działalność wychowawcza i społeczna w getcie, ale przede wszystkim marsz na Umschlagplatz – są tymi biograficznymi «obszarami», które najczęściej podlegają mityzacji” (A. WITKOWSKA-KRYCH. *Pan Doktor z Getta. Wizerunki Janusza Korczaka w książkach dla dzieci*. „Dzieciństwo. Literatura i Kultura” 3:2021 nr 1 s. 95).

³ Zob. D. KALINOWSKI. *Blaski i cienie dzieciństwa w opowiadaniach Janusza Korczaka*. W: *Żydzi wschodniej Polski*. Seria IX: *Dziecko żydowskie*. Red. G. Dawidowicz, J. Ławski. Białystok 2021 s. 243.

⁴ Wykorzystane w niniejszym przyczynku wydania to: J. KORCZAK. *Król Maciuś Pierwszy*. Kraków 2000 oraz TENŻE. *Król Maciuś na bezludnej wyspie*. Londyn 1996. Przyczyną ich wyboru nie jest ani ich wyjątkowość ani pierwotność, ale po prostu sentyment wynikający z faktu wieloletniego ich posiadania. Odnośnie do wielokrotnych wydań oraz wznowień tych powieści: zob. M. ROGOŻ. *Polskie edycje dylogii o królu Maciusiu Janusza Korczaka*. W: *Janusz Korczak. Pisarz*. Red. A.M. Czer-now. Warszawa 2013 s. 11-26.

Taka optyka badawcza podyktowana jest faktem, iż perspektywa filozoficzna, jako próba racjonalnej refleksji nad rzeczywistością, posiada wewnątrztekstowe uzasadnienie. Na jednym z wielu etapów swojej podróży przez życie⁵ „Maciuś stał się filozofem, to jest człowiekiem, który o wszystkim myśli, a nic nie robi”⁶.

Podane w cytowanym fragmencie przykłady jego myślenia ocierają się o ontologię, antropologię czy etykę wolitywną, choć oczywiście takie terminy nie zostały użyte w tekście oryginalnym. Ten zaś pozostaje otwarty interpretacyjnie, gdyż obrazowe pytania równie dobrze mogłyby być potraktowane jako przykłady filozofii Boga lub przyrody, psychologii oraz socjologii⁷. Niemniej jednak opisany przez Korczaka schemat perspektywy filozoficznej wyznacza kolejne punkty poniższego korpusu merytorycznego, a zatem rozpoczyna się od próby opisanie rzeczywistości nazywanej wojną, poprzez jej oddziaływanie antropologiczne, zarówno w odniesieniu do jednostki, jak i całego społeczeństwa, a kończy kwestiami dotyczącymi etyki, zwłaszcza w kontekście legalizmu, posłuszeństwa oraz prawdy.

1. RZECZYWISTOŚĆ ZWANA WOJNĄ

Wojna na kartach dylogii Korczaka nie jest zdefiniowana. Być może dzieciom dwudziestolecia międzywojennego nie trzeba było tej rzeczywistości specjalnie tłumaczyć, gdyż zarówno ona sama, jak i jej konsekwencje były wszechobecne i nie wymagały wyraźnego dookreślenia⁸. Słownikowa definicja brzmi:

⁵ „A szósty [etap] to podróż duchowa, rozmowy z samym sobą, analiza własnego losu oraz filozoficzne podejście do świata, przemiana wewnętrzna i ponowna wędrówka do domu” (M. LACH. *Król Maciuś Pierwszy jako homo viator*. „Dydaktyka Polonistyczna” 2011 nr 2 (11) s. 65).

⁶ J. KORCZAK. *Król Maciuś na bezludnej wyspie* s 101.

⁷ Zob. *tamże* s. 101-102.

⁸ Pierwsze wydanie dylogii nastąpiło kilka lat po I wojnie światowej (1914-1918), a tuż po zakończeniu wojny polsko-bolszewickiej (1919-1921). Kwestia nawiązań historycznych wykracza poza ramy niniejszego przyczynku, zarówno w odniesieniu do samych wojen, rodzących się międzynarodowych ruchów walki o prawa robotników, ale też i dzieci, jak również reminiscencji zagmatwanych sojuszy historycznych. Niemniej jednak, jeśli pierwszą wojnę opisaną na kartach książki zinterpretuje się jako baśniową egzemplifikację Wielkiej Wojny, to opis kolejnego konfliktu w kontekście wydarzeń 1939 r. czyni Korczaka profetą. W takim ujęciu napaść zbrojna, która kończy się zajęciem kraju Maciusia najpierw przez młodego króla, a następnie przez jego sojuszników, może zostać uznana za prorocstwo II wojny światowej, gdzie w wyniku napaści niemiecko-radzieckiej II Rzeczpospolita przestała istnieć. Dzięki korzystnym układom politycznym w utworze beletrystycznym dość szybko udaje się przywrócić wcześniejsze granice państwa, czego Polsce się do dzisiaj w kontekście Kresów Wschodnich nie udało. Zob. m.in. J. BRĄGIEL. *Janusz Korczak prekursorem walki o prawa dziecka*. W: *Człowiek wobec wyzwań współczesności. Konteksty edukacyjne*. Red. A. Krasnodębska, E. Koniczna. Opole 2013 s. 69-74; B. DANOWSKA-PROKOP. *Ruch lewicowy w myśli społeczno-politycznej II Rzeczpospolitej*. W: *Myśl społeczno-ekonomiczna poza głównym nurtem II Rzeczpospolitej*. Red. U. Zagóra-Jonszta, R. Pęciak. Katowice 2013 s. 115-139; P. EBERHARDT. *Linia Curzonia jako wschodnia granica Polski – geneza i uwarunkowania polityczne*. „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-

[...] konflikt zbrojny, zorganizowana walka zbrojna między państwami, narodami, grupami społecznymi, wywołana dla osiągnięcia celów politycznych, ekonomicznych lub ideologicznych (wojna zaczepna) albo podjęta w obronie własnych zagrożonych interesów (wojna obronna)⁹.

W *Królu Maciusiu Pierwszym* wojny odpowiadające powyższej definicji stanowią swego rodzaju klamrę kompozycyjną. Widmo wojny, nazwanej później w tekście pierwszą wojną Maciusia, pojawia się już na samym początku, zostaje jednoznacznie konotowane z nieszczęściem, a informację o jej rzeczywistym wybuchu Maciūs uzyskuje z niewielkim opóźnieniem. Ten tom dylogii kończy się drugą wojną, o której główny bohater również dowiaduje się poniewczasie. Tym razem przegrywa i zostaje skazany na pobyt na bezludnej wyspie. W drugiej części młody król – największy antagonistą Maciusia – jeszcze raz wypowiada wojnę, choć tym razem przegrywa ją z kreteśsem, opuszczony przez wszystkich sojuszników. Te trzy wojny można uznać za najważniejsze elementy kompozycji decydujące nie tylko o losach Maciusia, ale też całego przedstawionego świata – stanowią one punkty zwrotne fabuły, przy czym główny bohater za każdym razem prowadzi wojnę obronną, a cele polityczne, gospodarcze oraz ideologiczne agresorów zachowują względną równowagę¹⁰.

Nieco inaczej przedstawiony został konflikt zbrojny nazywany w książce świętą wojną lub zamiennie wojną rasową. Tutaj obrazowanie trąci wielokrotnie absurdalnością, którą współcześnie obowiązująca poprawna politycznie cenzura mogłaby odczytać jako rasizm, ale wydaje się to jedynie hiperbolą trudności, jaką w życiu społecznym może stworzyć niereflektowana ideologia (tutaj rozumiana jako „[...] całokształt poglądów dotyczących świata i społeczeństwa, wyrażony w koncepcjach filozoficznych, społecznych, prawnych, ekonomicznych, politycznych, religijnych, etycznych i estetycznych poszczególnej jednostki lub grupy społecznej, w określonym czasie, przestrzeni i warunkach społecznych”¹¹), prowadząca do niezrozumienia o podłożu kulturowym. Niemniej w jej kontekście problematyczna pozostaje kwestia początku (czy można zań uznać atak ludożerców na Fufajkę, a następnie odwet floty?), motywów, a także odpowiedzialności za nią Maciusia, gdyż dłuższy czas toczy się w jego imieniu, ale bez jego udziału¹².

-Wschodniej” 46:2011 s. 127-157; J. KORCZAK. *Król Maciūs na bezludnej wyspie* s. 96; A. SZCZAPAN. *Traumatyczna niepamięć: doświadczenie Wielkiej Wojny w polskiej literaturze dwudziestolecia*. „Przełom Kulturoznawczy” 2022 nr 4 (22) s. 411-426.

⁹ T. SIKORSKI. *Wojna*. W: *Słownik teologiczny*. Red. A. Zuberbier. Katowice 1998 s. s. 642.

¹⁰ Zob. J. KORCZAK. *Król Maciūs Pierwszy* s. 7, 22-65, 222-248; TENŻE. *Król Maciūs na bezludnej wyspie* s. 231-239.

¹¹ L. GAWOR. *Ideologia*. W: *Mała encyklopedia filozofii*. Red. S. Jedynak. Bydgoszcz 1996 s. 205.

¹² Zob. J. KORCZAK. *Król Maciūs na bezludnej wyspie* s. 82-94, 172-178; ponadto M. LIEBEL. «Białe» dzieci – «czarne» dzieci. *Rozważania nad powieścią dla dzieci o małym królu Maciusiu Janusza Korczaka*. W: M. LIEBEL, U. MARKOWSKA-MANISTA. *Prawa dziecka w kontekście międzykulturowości. Janusz Korczak na nowo odczytany*. Warszawa 2017 s. 108-130. Nie sposób wszakże

W zadumie filozoficznej nad opisami wojny w dylogii Korczaka warto zwrócić uwagę przede wszystkim na ciekawy antropomorfizm: „Wojna śpi-śpi. Wojna ma oczki zamknięte i śpi. A potem się obudziła”¹³. W kontekście życia ludzkiego sen jest tak samo niezbywalny jak stan aktywności¹⁴. Przy transpozycji na omawiany fenomen mogłoby to sugerować konieczność wojen między ludźmi. Zresztą to stwierdzenie kilkukrotnie pada, niezależnie od wspomnianego porównania: wojna musi być, jest nieunikniona, a czasem biorą w niej udział takie osoby, jak Smutny Król, który nie chce wojować, a jednak dwukrotnie wypowiada wojnę Maciusiowi; raz wtóry mimo przyjaźni z nieletnim władcą, choć staje się to na skutek wrogiego fortelu, stąd przy trzeciej wojnie informuje jedynie głównego bohatera, że tym razem nie da się omamić¹⁵. Ta nieuchronność wojny wydaje się być dużo lepiej ugruntowana i odautorsko zaakceptowana niż pojawiające się w fabule przesłanki dla utopii wiecznego pokoju. Raz jest to absurdalna wypowiedź dorosłego, aczkolwiek odurzonego alkoholem monarchy, który twierdzi, że wojny już są niepotrzebne, gdyż królowie nie mieszkają w zamkach i się nie nudzą. Później sam Maciuś formułuje stosunkowo naiwną tezę, że jak dzieci nie będą się bić, to później nie będzie wojen¹⁶.

Przytoczona powyżej mrzonka Maciusia związana jest z innym motywem powracającym w fabule, a mianowicie refleksją nad bójkami dzieci jako preludium wojen między dorosłymi. Dość szczegółowo zostaje przedstawiona naturalna reakcja przy podwyższonym poziomie adrenaliny, w fabule jako niedookreślone odczucie w sercu, w głowie i w rękach. W przypadku bójki z Filipem na bezludnej wyspie agresywna reakcja wydaje się konieczna, jednak opis zachowania wobec

przeoczyć paralelimiędzy historycznym przytoczeniem wydarzeń 1212r.: „Powyprawach krzyżowych, w których udział brali przede wszystkim władcy, możni i rycerze, doszło do krucjaty dziecięcej. Dzieci, zgromadzone wokół francuskiego pastuszka Stefana i dziesięcioletniego Mikołaja z Niemiec, ruszyły na południe. Były nieuzbrojone i poprzez swoją niewinność chciały osiągnąć to, co nie udało się możliwym – nawrócić muzułmanów. Dzieci te spotkał jednak tragiczny los. Tylko nielicznym udało się dotrzeć do Ziemi Świętej. Wiele zmarło z głodu i wyczerpania, część wróciła do domu, jednak większość została sprzedana w niewolę” (J. NOWAKOWSKA-MALUSECKA. *Dzieci-żołnierze i sprawiedliwość casus Sierra Leone*. „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarne” 1:2001 s. 225-226), a fabularnym opisem Korczaka: „Oto Klu-Klu wyprowadziła dzieci do walki. Powiadam, że to najsmutniejsze. Bo dzieci nic nie mogły poradzić i nawet nie doszły do morza. Więcej niż połowa zginęła w drodze. [...] Obóz nieszczęśliwych dzieci wygląda strasznie. Nie ma zupełnie jedzenia, bo nie przygotowali nic na drogę. Wszędzie płacz i łęki chorych. Nie mają sił iść dalej, a zostać na miejscu to znaczy zginąć. Kto mógł, dawno uciekł z obozu” (J. KORCZAK. *Król Maciuś na bezludnej wyspie* s. 175, 178).

¹³ *Tamże* s. 125, 230-231.

¹⁴ Zob. A. KOWALSKA. *Mózg a sen*. „Neurokogniwytyka w Patologii i Zdrowiu” 2011-2013 s. 80-83.

¹⁵ Zob. J. KORCZAK. *Król Maciuś Pierwszy* s. 27, 91, 153, 222-223, 230; TENŻE. *Król Maciuś na bezludnej wyspie* s. 64, 234.

¹⁶ Zob. *tamże* s. 98, 222.

syna bogatego gospodarza pokazuje, że jedynie woliwytynie jest trudna do opamięnienia. Ponadto powraca kwestia rozumienia wojny w kategoriach zabawy. Gdy mała dziewczynka pyta o to, Maciuś konstatuje, że ona nic nie rozumie. To stwierdzenie da się wszakże odnieść do początku dylogii, gdzie on jako główny bohater także nie pojmuje, co to jest wojna i o co w niej chodzi. Niemalże mityczne wyobrażenie o dowodzeniu konnicy z pozycji dosiadania białego rumaka, które w drugiej wojnie niemalże udało mu się zrealizować, ma posmak zabawy. Takie postrzeganie zmienia się podczas pobytu na wojnie wśród prostych żołnierzy, który przynosi wiele doświadczeń, a zatem ma wartość edukacyjną. Poza tym ów pozostawia niezatarte wspomnienia i odciska trwałe piętno, co wielokrotnie podkreślane jest na kartach fabuły; poczawszy od żołnierskiego żargonu i upodobań dietetycznych po powrocie z koszarów do pałacu, a skończywszy na ostatniej depezy do koronowanego wroga¹⁷.

2. ODDZIAŁYWANIE ANTROPOLOGICZNE

Zgodnie z uprzednio podaną definicją konflikty zbrojne toczą się między różnymi zbiorowościami podporządkowanymi różnym ideom. W dylogii trzy najważniejsze, streszczone powyżej, wojny wypowiedają zasadniczo królówie w imieniu państw, którymi rządzą, oraz za pomocą armii, jaką dysponują. Doświadczenia tych wydarzeń mają zatem jasne odniesienie do konsekwencji społecznych, ale w kontekście omawianych utworów ważny jest także wpływ na indywidualium, tu personifikowane przez postać głównego bohatera – króla Maciusia I Reformatora¹⁸.

Warto rozpocząć od truizmu, który wprawdzie w dwudziestoleciu międzywojennym był przez wszystkich odczuwany, ale stanowił przemilczaną traumę: wojna odciska piętno nie tylko podczas trwania, ponieważ jej reminiscencje pozostają wyraźnie obecne nawet przez wiele lat, także w czasach pokoju. Dotyczy

¹⁷ Zob. *tamże* s. 96, 124, 137, 161, 219-220, 233; TENŻE. *Król Maciuś Pierwszy* s. 29-38, 66-67, 238; ponadto R. WITER. «Wewnętrzne dziecko» obecne w człowieku dorosłym. *Rozważania nad życiem i działalnością Janusza Korczaka*. „Edukacja Otwarta” 2017 nr 1 s. 48; V. WRÓBLEWSKA. «Duch inności» w prozie dla młodego odbiorcy Janusza Korczaka. W: *Janusz Korczak. Pisarz* s. 30-31.

¹⁸ Nie negując w żaden sposób ogólnej interpretacji, że bohaterowie Korczakowscy służą pedagogicznemu przesłaniu wychowania do patriotyzmu, gdyż niemożliwie jest szczęście osobiste bez relacji do społecznej wspólnoty kraju ojczystego (zob. A. JANIĄK. *Wychowanie do wartości w pedagogii Janusza Korczaka*. „Hejnał Oświatowy” 30:2021 nr 1 (199) s. 12-14), trzeba jednak jasno zauważyć, że w omawianej dylogii pojęcie narodu jest w samym tekście stosowane sporadycznie, a ponadto relatywizowane przez więzi oraz inicjatywy ponadnarodowe, chyba najwyraźniej w następującym fragmencie: „Wraca Maciuś do stolicy, ale nie patrzy ani na rozwieszony chorągwie, ani zebrane tłumy [...]. Jedno go tylko cieszy: że po raz pierwszy witają go dzieci zielonem sztandarem” (J. KORCZAK. *Król Maciuś na bezludnej wyspie* s. 239). Ów kolor jest znakiem międzynarodowego – by nie napisać ogólnoswiatowego – ruchu dzieci w dylogii, co inicjuje zresztą sam Maciuś (zob. m.in. TENŻE. *Król Maciuś Pierwszy* s. 183-184, 196).

to zwłaszcza tych jednostek, którym działania militarne odebrały osobę bliską lub wpłynęły negatywnie na ich psychikę. Ale wpływa także na kolektyw, gdyż zmienia m.in. konstelacje rodzinne. Należy wszakże zauważyć, że sieroctwo (temat niewątpliwie wyraźnie obecny w życiu Korczaka) głównego bohatera nie jest wynikiem akcji zbrojnych, a chorób. Ponadto ten fakt pozwala Maciusiowi na szybsze i bardziej niezależne zbieranie doświadczeń, niż gdyby pozostawał pod opieką rodziców. To stanowi zresztą swoistą paralelę do wojny, która na równi z zajęciami edukacyjnymi, a być może nawet bardziej niż one, stanowi w dylogii okazję do mentalnego dojrzewania, gdyż różnica pomiędzy dorosłym a dzieckiem pozostaje kwestią ilości zdobytych doświadczeń¹⁹.

Drugim elementem wojennym odnoszącym się do działań zbrojnych, ale używanym także w czasie pokoju, jest mundur żołnierski. Autor nienachalnie, ale jednak konsekwentnie przypomina czytelnikowi, że główny bohater jako monarcha także przed pierwszą opisywaną wojną i podczas podróży na front używa jako swego oficjalnego, służbowego ubrania przerobionego stroju żołnierskiego. Po raz pierwszy jest on wspomniany jako strój galowy na fotografii, zaraz przed zdjęciem z przeglądu wojsk. To zestawienie da się wyjaśnić przyjętą, nie tylko nominalną, odpowiedzialnością za armię głowy państwa, jako najwyższego zwierzchnika, przed którym generał stoi na baczność, a żołnierze salutują. Monarchę w pałacu można spotkać bez korony, ale w mundurze. Młodociany następcą Dormeski na bezludnej wyspie jednoznacznie stwierdza, że jeśli rozmowa ma mieć rangę służbowej, to Maciuś musi wbić się w ów oficjalny strój. Cywilne ubrania są przeznaczone wyłącznie na wakacje²⁰. Ta wizja stanowi swoistą kontradycję dla stwierdzenia, że małego króla nikt się nie będzie bał, w odróżnieniu od ministra wojny, któremu ze strachu wszyscy są posłuszni, gdyż jest uzbrojony. Tymczasem Maciuś nosi przy sobie stale rewolwer, co wielokrotnie jest wzmiankowane w dylogii, nawet w połączeniu z dywagacjami, czy każde dziecko nie powinno go mieć. Taka

¹⁹ Zob. Ł. DAWID. *Po stronie młodych. O utworach powieściowych Janusza Korczaka*. „Z Teorii i Praktyki Dydaktycznej Języka Polskiego” 22:2013 s. 91; A. JANIĄK. *Wychowanie do wartości w pedagogii Janusza Korczaka*; J. KORCZAK. *Król Maciuś Pierwszy* s. 8-9, 29, 64; TENŻE. *Król Maciuś na bezludnej wyspie* s. 44, 53, 112-113, 159, 232-233; M. ŁOBOCKI. *Janusz Korczak wzorem osobowym altruisty*. „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 11:1998 s. 151-158; A. SZCZAPAN. *Traumatyczna niepamięć*.

²⁰ Zob. J. KORCZAK. *Król Maciuś Pierwszy* s. 11, 32, 36-37, 82, 93; TENŻE. *Król Maciuś na bezludnej wyspie* s. 146; T. KOŚMIDER. *Naczelny Dowódca (Wódz) – wnioski z przeszłości*. W: *Naczelny dowódca sił zbrojnych w systemie obronnym państwa polskiego*. Red. T. Kośmider. Warszawa 2014 s. 15-33. Ma to oczywiście implikacje historyczne: „Burzliwa historia naszego kraju uczyniła z munduru (zwłaszcza wojskowego) symbol niezwykle ważny. [...] mundur stał się symbolem jedności państwa polskiego. W społeczeństwie polskim, zwłaszcza w okresie dwudziestolecia międzywojennego, traktowany był z niezwykle szacunkiem, na równi z godłem, barwami państwowymi i hymnem” (A. POSZEWICKI. *Problematyka prawnej ochrony munduru na tle rozwiązań ustawy z 12 grudnia 1978 r. o mundurach i odznakach*. „Studia Prawnoustrojowe” 22:2013 s. 46).

bardzo zmilitaryzowana wersja monarchii zakrawa nawet na dyktaturę wojskową, gdy Maciuś po powrocie z frontu każe wszystkich swoich ministrów uwięzić. Ten obraz silnego oddziaływania przeżyć wojennych na myślenie głównego bohatera pogłębia autorefleksja jednoznacznie porównująca życie z wojną²¹.

Jak na książkę przeznaczoną dla dziecięcego odbiorcy oddziaływanie wojny na zbiorowość Korczak przedstawia bardzo kompleksowo. Opisuje bowiem skutki gospodarcze, zarówno w perspektywie wydatków zbrojeniowych, także tych wymaganych w czasie pokoju, jak również w odniesieniu do zmiany nastawienia konsumentów do handlu, a także kosztów odbudowy infrastruktury, która została zniszczona w wyniku działań zbrojnych. Wspomniane zostają nawet czynniki społeczne, takie jak degrengolada życia rodzinnego. Abstrahując od kwestii, na ile wojna była tematem oswojonym czy przepracowanym dla pierwszych czytelników Korczaka, warto się zachwycić nad tym jasnym, prostym, a adekwatnym językiem, za pomocą którego

[...] o sprawach szczególnie bolesnych, trudnych, dojmujących można opowiedzieć najmłodszym²².

Powracającym motywem jest kwestia zabawy w wojnę. Wyjątek stanowi jednostkowa, niszcząca agresja głównego bohatera wobec zbudowanego przez Stasia piaskowego zamku. Z reguły jest to aktywność grupowa, poczynając od Felka za oknami pałacu, poprzez powracające kilkakrotnie bitwy na śnieżki, po wspominaną już refleksję odnośnie do bójek dzieci jako potencjalnych załączków przyszłych wojen. Nie sposób też oprzeć się wrażeniu przedstawienia wojska dorosłych w sposób analogiczny do zabawy. Tylko tak da się wyjaśnić potrzebę nieustannych parad, przeglądów czy manewrów, odbywających się w pełnych rutynowego blasku ceremoniałach. Na granicy groteski przedstawiona jest zmienność nastroju żołnierzy, którzy ewentualnie nie będą się bić za nielubianego tudzież mało charyzmatycznego władcę. Inną, bardziej gorzką stroną funkcjonowania tak prezentowanej armii na granicy dziecięcej zabawy i socjologicznej gry jest jej pełna integracja w życie społeczne, której wynikiem są częste ingerencje weń, a także bliska współpraca z policją²³. W tym kontekście zupełnie inaczej brzmi stwierdzenie, które Maciuś I Reformator formułuje publicznie i z premedytacją:

²¹ Zob. H. JUROS. *Totalitaryzm*. W: *Słownik teologiczny* s. 598-601; J. KORCZAK. *Król Maciuś Pierwszy* s. 5-6, 71-74, 78, 111, 144, 185, 210, 213; W. POZNANIAK. *Społeczno-psychologiczne aspekty posiadania broni*. „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Społeczny” 45:2003 z. 2 s. 265-277.

²² A. WITKOWSKA-KRYCH. *Pan Doktor z Getta* s. 87; ponadto J. KORCZAK. *Król Maciuś Pierwszy* s. 41-42, 66, 70, 72, 97, 151, 162-163; A. SZCZAPAN. *Traumatyczna niepamięć*; R. WITER. «Wewnętrzne dziecko» obecne w człowieku dorosłym s. 46.

²³ Zob. J. KORCZAK. *Król Maciuś Pierwszy* s. 10, 15, 41, 86, 94, 149, 154, 175, 177, 193, 203; TENŻE. *Król Maciuś na bezludnej wyspie* s. 51, 63-64, 124, 137-138, 222, 226-227, 239; ponadto A. KOŁODZIEJCZYK. *Wojsko jako zbiorowość i grupa społeczna*. „Bezpieczeństwo Obronność Socjologia” 6:2016 s. 5-17.

I dopóki dzieci nie przestaną się bić między sobą, nie mają prawa żądać, by dorośli ich nie bili. Dopóki dzieci nie przestaną się bić i rzucać kamieni, muszą być wojny – i będą sieroty, bo ojców na wojnie zabili²⁴.

3. PROBLEMY Z ETYKĄ

Uczona niewiedza, którą postuluje motto otwierające niniejsze rozważania²⁵, najlepiej jest widoczna w odniesieniu do kwestii etycznych. Można je zauważyć już przy opisach samego zjawiska wojny, jak również w optyce jej oddziaływania na jednostkę oraz społeczeństwo. Ramy artykułu nie pozwalają na omówienie wszystkich zagadnień wzmiankowanych w jej kontekście, dlatego wybór padł na fenomeny, które dadzą się wyróżnić jako intertekstualne zręby formułowania problematyki etycznej w omawianej dylogii. Za takie można uznać przede wszystkim problematykę praw dziecka, posłuszeństwa oraz prawdy.

Jedna z filozoficznych definicji legalizmu określa go w dwóch zdaniach. Pierwsze da się jeszcze odczytać pozytywnie: „przeświadczenie o wielkim wależu postępowania zgodnego z prawem”²⁶, by po przecinku wprowadzić ocenę pejoratywną: „przecenianie moralnego wymiaru prawa”²⁷. Wydaje się, że postać młodego monarchy z książek Korczaka porusza się w swych doświadczeniach pomiędzy tymi interpretacjami. Z jednej strony Maciuś jest legalistą, choć innym od karykaturalnie zarysowanej postaci ministra prawa, gdy poznaje znaczenie oraz wartość konkretnych ustaw lub ich zmian, a ponadto stara się o ich permanentne wdrażanie. Na bezludnej wyspie odważnie formułuje tezę, że także małe dzieci powinny mieć swoje prawa dostosowane do ich potrzeb oraz możliwości; wymienia wprawdzie tylko wymiar kognitywny, ale można założyć ich otwartość na sferę duchową, a także fizyczną. Z drugiej strony parlament dziecięcy udowadnia mu, że nie wszystko może stać się przedmiotem ustaleń jurystycznych. W tym samym napięciu znajduje się zjawisko wojny: kwestia traktatów wojennych zostaje doprowadzona *ad absurdum*, gdy główny bohater podpisuje dwa różnobrzmiące dokumenty; niemniej jednak dążenie do wojny jest przestępstwem równie niegodnym, jak zdrada podczas jej trwania. Nigdzie natomiast nie został wyraźnie, obiektywnie i jednoznacznie potępiony udział nieletnich w działaniach zbrojnych, tymczasem

²⁴ J. KORCZAK. *Król Maciuś na bezludnej wyspie* s. 222. Trafne, acz heteronomiczne względem omawianego tekstu pogłębienie do tego cytatu może stanowić następujące stwierdzenie: „Światoodczucie dziecka ufundowane jest na wyobraźni i zabawie – swoistym treningu w drodze ku dorosłości, bowiem właśnie funkcjonalność czy niefunkcjonalność zabawy okazuje się mieć znaczenie dla bezpieczeństwa i przeżycia” (K. WĄDOLNY-TATAR. *Dziecko i wojna w perspektywie postpamięci. Narracje dla najmłodszych*. „Litteraria Copernicana” 2017 nr 3 (23) s. 114).

²⁵ Zob. D. KUBICKA. *Doniosłość codzienności* s. 133.

²⁶ L. GAWOR. *Legalizm*. W: *Mała encyklopedia filozofii* s. 265.

²⁷ *Tamże*.

ich zaangażowanie do operacji taktycznych bywa chwalone, gdy Maciuś przekracza linię wroga jako szpieg lub kiedy murzyńskie dzieci bronią nie swojej stolicy. Zatem nadrzędnym prawem wydaje się obrona tego, co dla danej osoby wydaje się wartością godną poświęcenia²⁸.

Zarówno same prawa, jak i obowiązki można odnieść do drugiego fenomenu z pogranicza etyki, jakim jest kwestia posłuszeństwa. Być może jest to temat nader istotny ze względu na to, że

Korczakowscy bohaterowie to głównie nastoletni chłopcy o typowych/autentycznych dla tego wieku i płci właściwościach psychicznych, cechach charakteru i usposobienia. Przypisana im labilność emocjonalna oraz nadmierna pobudliwość nerwowa i uczuciowa skutkuje nie tylko przeżywaniem diametralnie różnych stanów: od euforii do rozpacz, lecz także wzmoczoną aktywnością poznawczą i ruchową, której nie należy «gasić» złe pojętą dyscypliną, drylem czy karami. Pobudliwość często też przejawia się prowokacyjną przekorą czy młodzieńczą wybuchowością, generującymi rozmaite komplikacje życiowe²⁹.

Niemniej nawet w takiej perspektywie hermeneutycznej kwestia rozkazów oraz ich wypełniania bez zastanowienia pojawia się nader często. Zazwyczaj czytelnik jest przekonywany przez autora o konieczności zachowywania wydanych rozkazów, gdyż one zapewniają skuteczność taktyki, umożliwiają realizację działań operacyjnych, pozwalają na koordynację, a dzięki temu zwiększają skuteczność armii. Wyjątkową pozycję, niemalże kluczową z punktu widzenia strategicznego, otrzymuje konieczność zachowania tajemnicy. O ile nieposłuszeństwo może skutkować niewolą, o tyle za słowa grozi śmierć. Wzgląd na własne mniemanie czy przekonania, a nawet prawo samostanowienia o sobie podporządkowane zostaje odpowiedzialności za innych³⁰. Najlepiej ilustruje to następująca definicja żołnierza:

²⁸ Zob. B. JARECKA-KOWALCZYK. *Definicje dziecka w twórczości Janusza Korczaka*. „Białostockie Archiwum Językowe” 22:2022 s. 179-191; J. KORCZAK. *Król Maciuś Pierwszy* s. 34, 45, 54-57, 71, 74-76, 157, 185-187, 220, 231-232, 239-240, 247; TENŻE. *Król Maciuś na bezludnej wyspie* s. 98-99, 136, 230; M. ŁOBOCKI. *Janusz Korczak wzorem osobowym altruisty*; J. NOWAKOWSKA-MAŁUSECKA. *Dzieci-żołnierze i sprawiedliwość casus Sierra Leone*. Być może jurystyczna koncepcja, do której dąży autor dylogii, przewiduje jako bazę dla wszystkich praw człowieka kwestię równej godności i wzajemnej troski (zob. M. STACHURSKI. *Wokół antropologii i etyki Janusza Korczaka. Szkic zagadnienia i pytania otwarte*. „Nauki o Wychowaniu. Studia Interdyscyplinarne” 2022 nr 2 (15) s. 335-336), czego nie pojmuje antybohater, czyli młody król, gdyż stoi na stanowisku, że „z dziećmi się nie układa, tylko się je – bije” (J. KORCZAK. *Król Maciuś Pierwszy* s. 225), choć autor zmusza go do pokornego przyklęknięcia przed Maciusiem (zob. TENŻE. *Król Maciuś na bezludnej wyspie* s. 238).

²⁹ Ł. DAWID. *Po stronie młodych* s. 96.

³⁰ Zob. J. KORCZAK. *Król Maciuś Pierwszy* s. 24, 33-34, 45-47, 58, 62, 135, 214; TENŻE. *Król Maciuś na bezludnej wyspie* s. 35, 38, 118. Owo zaklanie posłuszeństwa względem rozkazów, mimo wielokrotności, plakatycznych przykładów oraz racjonalnych uzasadnień, sprawia wrażenie pewnego dysonansu w przekonaniach autora. Odpowiedź może leżeć w napięciu połączenia teleologii wychowania ku wolności oraz gorzkiej świadomości odnośnie do przyszłości podopiecznych i potrzebie przestrzegania ich „[...] przed niebezpieczeństwem, że w przyszłości będą nimi rządzić głupcy,

Dobry żołnierz nogi ma do marszów, ręce do karabinu, oczy od patrzenia, uszy do słuchania, a język na to, żeby go trzymać za zębami, dopóki ich łyżka nie otworzy z zupą żołnierską. Żołnierz jednym karabinem jednej broni głowy. A jednym głupim językiem zgubić może nie tylko własną głowę, ale – cały oddział³¹.

Najtrudniejsza na płaszczyźnie etycznej okazuje się kwestia obiektywizacji, którą można także określić jako problematykę prawdy. Wojna opisana jest za każdym razem nieco inaczej, gdyż każdy bohater przeżywa, odczuwa i pamięta coś innego, co dla niego okazało się najważniejsze. Ponadto dochodzą do tego kwestie dyplomacji, propagandy i etykiety, które same w sobie, a w szczególności w kontekście konfliktu zbrojnego, pozostają dalekie od norm związanych ze szczerością tudzież rzetelnością informacji w relacjach międzyludzkich. Oczywiście, także one są przedstawiane w dylogii jako niezbędny dla odniesienia sukcesu element taktyki wojennej, wykorzystywany także w czasach pokoju. Fortel wojenny bazujący na kłamstwie oraz błędach w percepcji przyczyniłby się prawdopodobnie do wygrania przez Maciusia decydującej bitwy drugiej wojny, gdyby nie grupa zdrajców. Te różnice w postrzeganiu określonych wydarzeń w zależności od sytuacji podmiotu powracają zresztą wielokrotnie, czy to w kontekście ran odniesionych w boju, czy też reakcji na śmierć, dużo bardziej powszechną, a nawet wkalkulowaną w określone operacje taktyczne – aż po piękną hiperbolę, że jeden rozszarpany przez lwa oddziałuje bardziej niż stu zabitych od kul. Tworzony przez wojnę kolaż pozorów, kłamstw, tajnego zdobywania informacji, skazany na subiektywność ocen historycznych sprawia wrażenie, iż autorowi zależy na wrażeniu, że nikt nie wie, gdzie leży prawda i co nią jest. Dlatego tak bardzo frapuje skądinąd logiczna i rzeczowa informacja o szabrownikach, którzy byli niezadowoleni z zawarcia pokoju; siły przekonywania brak natomiast konkluzji, że wzajemne poznanie, a następnie zrozumienie mogłoby zapobiegać wojnom, gdyż przy braku możliwości poznania obiektywnej prawdy oraz ze względu na obligatoryjny brak szczerości w kontaktach międzyludzkich, zwłaszcza dyplomatycznych i urzędowych, nie da się raz na zawsze określić, kto jest przyjacielem, a kto wrogiem³².

którzy od dzieci będą żądać jeszcze większej głupoty, bo takimi rządzi się lepiej i wygodniej” (A. SOLAK. *Humanizm religijny – miłość. Między teorią a korczakowskim doświadczeniem*. „Społeczeństwo Edukacja Język” 16:2022 s. 52; ponadto K. JASIŃSKA. *Posłuszeństwo i wolność w wychowaniu*. „Ethos” 2006 nr 75 s. 99-108).

³¹ J. KORCZAK. *Król Maciuś Pierwszy* s. 39. Swoistą kontradycję w kontekście posłuszeństwa stanowi odautorska ocena dorosłych kończąca przedmowę: „Przecież dorosłym nie można zabronić, bo nie posłuchają – i co im kto zrobi?” (*tamże* s. 4).

³² Zob. A. BYSTRZYCKA. *Janusz Korczak a pieniądze*. „Forum Pedagogiczne” 2014 nr 2 s. 32; J. DĘBOWSKI. *Prawda*. W: *Mała encyklopedia filozofii* s. 373-374; J. KORCZAK. *Król Maciuś Pierwszy* s. 15, 23, 26-33, 35-36, 42-44, 50-51, 55-56, 61-67, 81, 84, 88-89, 152, 156, 160, 171-173, 214, 222-223, 226-237, 240; TENŻE. *Król Maciuś na bezludnej wyspie* s. 192; A. OSTASZEWSKI. *Rodzaje kłamstwa*

ZAKOŃCZENIE

Fragment wspominatej już odezwy z ostatniej wojny pod rządami tytułowego bohatera brzmi:

Wiele się nauczyłem i wiele zrozumiałem. [...] Bo dzieci nie są głupsze od dorosłych, tylko nie mają doświadczenia. Więc nawet wdzięczny jestem młodemu królowi, że dzięki niemu zdobyłem doświadczenie i zahartowałem wolę. Młody król zna generałów, a ja znam i żołnierzy, on zna porządnych, ja poznałem i zbrodniarzy, młody król zna dorosłych, a ja znam i dzieci³³.

Ta wypowiedź mogłaby być równie dobrze uznana za odautorski manifest, gdyż

Królowi Maciusiowi ofiarowuje Korczak własne cechy charakteru z okresu dzieciństwa: skłonność do marzeń, chęć odmiany świata na lepsze, upór i wytrwałość w dążeniu do celu³⁴.

W tym samym artykule autorka słusznie zauważa, że wybitny pedagog, za jakiego niewątpliwie można uznać autora dylogii, mimo iż pozbawia małych czytelników iluzji szczęśliwego zakończenia, to jednak daje im książkę, która uczy wytrwania, wierności, zakorzenienia, zaangażowanej obecności, antagonistycznej zarówno wobec upiorów przeszłości, jak i omamów przyszłości³⁵.

Wychowawca musi codziennie obserwować dzieci, za które jest odpowiedzialny. W ten sposób uczy się kształtować swój szacunek dla aktualnych potrzeb dziecka. Kiedy wychowawca daje dziecku prawo do tego, by było tym, kim jest teraz, ogranicza zarazem swoje prawo do decydowania o tym, kim ma się ono stać w przyszłości. Wychowawca jest zobowiązany brać na siebie odpowiedzialność nie za przyszłość dziecka, lecz za jego terażniejszość³⁶.

W dylogii powtarza się mądrość życiowa zaczerpnięta z rzeczywistości zwanej wojną, która oddziaływała na mentalność Maciusia: zwyciężyć albo zginąć. W perspektywie etycznej zaś jedno z ważniejszych pytań brzmi, kto jest przyjacielem, a kto wrogiem? Ten ostatni zostaje nawet przyrównany do choroby, a te przecież bywają śmiertelne. W takiej perspektywie zakończenie utworu można określić jako przewrotne: Macius wygrywa wojnę, ale permanentnie abdykuje, ginie przypadkiem, a na domiar złego zupełnie niepotrzebnie, i to z ręki osoby, którą

i ich wykorzystanie w tekście. Tłum. P. Szostok-Nowacka. „Rocznik Prasoznawczy” 12:2018 s. 33-53; T. SIKORSKI. *Kłamstwo*. W: Słownik teologiczny s. 238-240.

³³ J. KORCZAK. *Król Macius na bezludnej wyspie* s. 233.

³⁴ R. WITER. «Wewnętrzne dziecko» obecne w człowieku dorosłym s. 46.

³⁵ Zob. *tamże* s. 34.

³⁶ D. KUBICKA. *Doniosłość codzienności* s. 133.

uważał za przyjaciela³⁷. To wrażenie sromotnej porażki na zakończenie mimowolnie przywodzi na myśl zabytek polskiej grafomanii, który ukazał się drukiem kilka lat przed powieściami Korczaka. Król Maciuś I Reformator z jednej strony nie pa-suje do żadnej z ostatnich dwóch strof rymowanki, a z drugiej pozostaje nadzieja, że obie łączy.

A jak wjeżdżał w jasne wrota,
Wyszła przeciw zorza złota
I zagrały wszystkie dzwony
Na słoneczne świata strony.

A jak chłopu dół kopali,
Zaszumiały drzewa w dali.
Dzwoniły mu przez dąbrowę
Te dzwoneczki, te liliowe...³⁸

BIBLIOGRAFIA

- BRĄGIEL J.: *Janusz Korczak prekursorem walki o prawa dziecka*. W: *Człowiek wobec wyzwań współczesności. Konteksty edukacyjne*. Red. A. Krasnodębska, E. Konieczna. Opole 2013 s. 69-74.
- BYSTRZYCKA A.: *Janusz Korczak a pieniądze*. „Forum Pedagogiczne” 2014 nr 2 s. 27-44.
- DANOWSKA-PROKOP B.: *Ruch lewicowy w myśli społeczno-politycznej II Rzeczypospolitej*. W: *Myśl społeczno-ekonomiczna poza głównym nurtem II Rzeczypospolitej*. Red. U. Za-góra-Jonszta, R. Pęciak. Katowice 2013 s. 115-139.
- DAWID Ł.: *Po stronie młodych. O utworach powieściowych Janusza Korczaka*. „Z Teorii i Praktyki Dydaktycznej Języka Polskiego” 22:2013 s. 89-98.
- EBERHARDT P.: *Linia Curzona jako wschodnia granica Polski – geneza i uwarunkowania polityczne*. „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 46:2011 s. 127-157.
- FALKOWSKA M.: *Kalendarz życia, działalności i twórczości Janusza Korczaka*. Warszawa 1989.
- JANIAK A.: *Wychowanie do wartości w pedagogii Janusza Korczaka*. „Hejnał Oświatowy” 30:2021 nr 1 (199) s. 12-14.
- JARECKA-KOWALCZYK B.: *Definicje dziecka w twórczości Janusza Korczaka*. „Białostockie Archiwum Językowe” 22:2022 s. 179-191.
- JASIŃSKA K.: *Posłuszeństwo i wolność w wychowaniu*. „Ethos” 2006 nr 75 s. 99-108.
- KALINOWSKI D.: *Blaski i cienie dzieciństwa w opowiadaniach Janusza Korczaka*. W: *Żydzki wschodniej Polski*. Seria IX: *Dziecko żydowskie*. Red. G. Dawidowicz, J. Ławski. Bia-łystok 2021 s. 243-267.

³⁷ Zob. Ł. DAWID. *Po stronie młodych* s. 97; J. KORCZAK. *Król Maciuś Pierwszy* s. 94, 224, 230, 240; TENŻE. *Król Maciuś na bezludnej wyspie* s. 245-251; A. SOLAK. *Humanizm religijny – miłość* s. 47.

³⁸ M. KONOPNICKA. *A jak poszedł król na wojnę...* W: *TAŻ. Poezye*. Red. J. Czubek. T. III. War-szawa – Lublin – Łódź – Kraków 1915 s. 23.

- KOŁODZIEJCZYK A.: *Wojsko jako zbiorowość i grupa społeczna*. „Bezpieczeństwo Obronność Socjologia” 6:2016 s. 5-17.
- KONOPNICKA M.: *A jak poszedł król na wojnę...* W: TAŻ. *Poezye*. Red. J. Czubek. T. III. Warszawa – Lublin – Łódź – Kraków 1915 s. 23.
- KORCZAK J.: *Król Maciuś Pierwszy*. Kraków 2000.
- KORCZAK J.: *Król Maciuś na bezludnej wyspie*. Londyn 1996.
- KOŚMIDER T.: *Naczelny Dowódca (Wódz) – wnioski z przeszłości*. W: *Naczelny dowódca sił zbrojnych w systemie obronnym państwa polskiego*. Red. T. Kośmider. Warszawa 2014 s. 15-33.
- KOWALSKA A.: *Mózg a sen*. „Neurokogniistyka w Patologii i Zdrowiu” 2011-2013 s. 80-83.
- KUBICKA D.: *Doniosłość codzienności w filozofii wychowania Janusza Korczaka*. „Nauki o Wychowaniu. Studia Interdyscyplinarne” 2016 nr 1 (2) s. 133-146.
- LACH M.: *Król Maciuś Pierwszy jako homo viator*. „Dydaktyka Polonistyczna” 2011 nr 2 (11) s. 64-71.
- LIEBEL M.: «Białe» dzieci – «czarne» dzieci. *Rozważania nad powieścią dla dzieci o małym królu Maciusiu Janusza Korczaka*. W: M. Liebel, U. Markowska-Manista. *Prawa dziecka w kontekście międzykulturowości. Janusz Korczak na nowo odczytany*. Warszawa 2017 s. 108-130.
- ŁOBOCKI M.: *Janusz Korczak wzorem osobowym altruisty*. „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 11:1998 s. 151-158.
- Mała encyklopedia filozofii*. Red. S. Jedynak. Bydgoszcz 1996.
- NOWAKOWSKA-MAŁUSECKA J.: *Dzieci-żołnierze i sprawiedliwość casus Sierra Leone*. „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego” 1:2001 s. 225-243.
- OKOŃ W.: *Wizerunki sławnych pedagogów polskich*. Warszawa 1993.
- OSTASZEWSKI A.: *Rodzaje kłamstwa i ich wykorzystanie w tekście*. Tłum. P. Szostok-Nowacka. „Rocznik Prasoznawczy” 12:2018 s. 33-53.
- POSZEWICKI A.: *Problematyka prawnej ochrony munduru na tle rozwiązań ustawy z 12 grudnia 1978 r. o mundurach i odznakach*. „Studia Prawnoustrojowe” 22:2013 s. 45-55.
- POZNANIAK W.: *Społeczno-psychologiczne aspekty posiadania broni*. „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Społeczny” 45:2003 z. 2 s. 265-277.
- ROGOŹ M.: *Polskie edycje dylogii o królu Maciusiu Janusza Korczaka*. W: *Janusz Korczak. Pisarz*. Red. A.M. Czernow. Warszawa 2013 s. 11-26.
- Słownik teologiczny*. Red. A. Zuberbier. Katowice 1998.
- SOLAK A.: *Humanizm religijny – miłość. Między teorią a korczakowskim doświadczeniem*. „Społeczeństwo Edukacja Język” 16:2022 s. 45-53.
- STACHURSKI M.: *Wokół antropologii i etyki Janusza Korczaka. Szkic zagadnienia i pytania otwarte*. „Nauki o Wychowaniu. Studia Interdyscyplinarne” 2022 nr 2 (15) s. 331-341.
- SZCZAPAN A.: *Traumatyczna niepamięć: doświadczenie Wielkiej Wojny w polskiej literaturze dwudziestolecia*. „Przegląd Kulturoznawczy” 2022 nr 4 (22) s. 411-426.
- WĄDOLNY-TATAR K.: *Dziecko i wojna w perspektywie postpamięci. Narracje dla najmłodszych*. „Litteraria Copernicana” 2017 nr 3 (23) s. 111-124.
- WITER R.: «Wewnętrzne dziecko» obecne w człowieku dorosłym. *Rozważania nad życiem i działalnością Janusza Korczaka*. „Edukacja Otwarta” 2017 nr 1 s. 37-54.

WITKOWSKA-KRYCH A.: *Pan Doktor z Getta. Wizerunki Janusza Korczaka w książkach dla dzieci*. „Dzieciństwo. Literatura i Kultura” 3:2021 nr 1 s. 85-96.

WRÓBLEWSKA V.: «*Duch inności*» w prozie dla młodego odbiorcy Janusza Korczaka. W: *Janusz Korczak. Pisarz*. Red. A.M. Czernow. Warszawa 2013 s. 27-39.

Streszczenie: Artykuł odnosi się do fenomenu wojny w dylogii Janusza Korczaka (1878-1942) poświęconej królowi Maciusiowi. Celem jest próba racjonalnego uchwycenia samego zjawiska, jego oddziaływania oraz problematyki oceny działań ludzkich w jej kontekście. Układ rozważań koresponduje z porządkiem pojawiającym się w tekście, gdzie wytłumaczenie filozofii obejmuje zagadnienia ontologiczne, antropologiczne oraz etyczne. Perspektywa badawcza, jak również bibliografia, zostały celowo zawężone do poziomu intertekstualnego, z ewentualnymi odniesieniami do wiedzy ogólnej. Niezbędne tudzież wartościowe odniesienia do kwestii historycznych, biograficznych oraz pedagogicznych znalazły się głównie w przypisach.

Słowa kluczowe: Janusz Korczak, Król Maciuś, wojna, wychowanie, dzieciństwo.